

K. Krüger (Hrsg.): Der ökonomische Staat Landgraf Wilhelms IV Bd. III: Landbuch und Ämterbuch. Veröff. d. Hist. Komm. für Hessen 17:III. Marburg, N. G. Elwert Verlag (Komm.) 1977. 547 s.

Omkring 1570 anlagde landgrev Wilhelm IV af Hessen en *Landbuch*, som detaljeret redegjorde for amternes indkomster og andre indtægtskilder, ledsaget af mandtal, byfortegnelser osv.; efter forskellige revisionsarbejder overførtes de disponible nettosummer i 1580'erne til et stort anlagt tabelværk, *Der ökonomische Staat* til landgrevens brug således, at han altid kunde skaffe sig overblik over de finansielle ressourcer, som stod til disposition – og træffe sine beslutninger i overensstemmelse dermed. Begge disse kamerale arbejder havde imidlertid normativ karakter, hvorimod den *Ämterbuch* (i nogenlunde samme omfang som *das Landbuch*) ca. 1590 konfronterede de normative beløb med de reelle regnskabsoppebørsler 1572–88. Af hele dette stort anlagte kamerale arbejde udgav Ludvig Zimmermann allerede 1933–34 *Der ökonomische Staat*, hvis første bind på forbilledlig vis redegjorde for Hessens finansielle forhold i 1500-tallet. Trediebindet, hvis udgivelse dr. Kersten Krüger har forestået, omfatter således Wilhelm IV.s *Landbuch* og *Ämterbuch* i henholdsvis offsettryk og (letlæselig) facsimile ledsaget af indledning og omfattende registre (herunder stikordsregister med sagforklaringer).

Som Birgitta Odén betoner repræsenterer *das Landbuch* en beregningsteknisk videreudvikling af de middelalderlige territoriers *Urbare*, medens både *der ökonomische Staat* og *das Ämterbuch* markerer overgangsstadier til bevidst finansiell planlægning og budgettering (*Rikets uppbörd och utgift*, 1955, s. 29 f.) og – med dr. Krügers egen understregning – på tærskelen til Hessens overgang fra domænestat til skattestat. Hele dette omfattende kildekompleks giver, som udgiveren med rette fremhæver og eksemplificerer, muligheder ikke blot for analyse af territoriets finansielle struktur, men også for at trænge bagom de normative dispositionsrammer til den reelle finansielle udvikling (dr. Krüger forbereder selv en undersøgelse heraf). Det vil derfor også med ham formentlig være korrekt at opfatte disse arbejder som led i landgrevens befæstelse og centralisering af fyrstemagten, snarere end (som Zimmermann) som Wilhelm IV.s politiske testamente; allerede ved midten af 1550'erne synes landgreverne da også at have opnået væsentlig finansiell uafhængighed af de politisk splittede stænder ved bevilling af halvpermanente konsumptionsafgifter (jf. F. L. Carsten, *Princes and Parliaments in Germany*, 1959, s. 167 ff.). Udgaven har således fra flere synspunkter langt mere end lokal interesse, og man kan kun glæde sig over, at det er lykkedes at bringe den i hus.

E. Ladewig Petersen

Vello Helk: Die Jesuiten in Dorpat 1583–1625. Ein Vorposten der Gegenreformation in Nordosteuropa. Odense University Studies in History and Social Sciences 44. Odense UP 1977. 388 s. Kr. 80,- + moms.

Vello Helks bog har sin baggrund i et indgående studium i Rom af hidtil ubenyttede arkivalier i Vatikanet og Jesuiterordenens hovedarkiv, hvorved en lakune i den livlandske modreformations historie skulle udfyldes. Dette materiale er suppleret med Dorpats rådsprotokol. Bogens hovedsigte er en systematisk fremlæggelse af disse arkivalier til belysning af jesuitternes etablering, virke og vilkår i Dorpat. Fremstillingen holder sig nær til kilderne, og den foreliggende litteratur refereres nuanceret i det omfang, formålet gør det rimeligt.

Jesuitternes virke i Dorpat faldt i tiden fra Polens erobring af Livland 1582 til den svenske erobring i 1625. Deres etablering ses som et led i den polske kongemagts konsolideringspolitik og som en forpost for modreformationen i de vidtgående planer for Nor-

dens rekatholicering og reunionen med de russiske orthodoxe, og forfatteren udreder bl. a. de forskellige motiver omkring valget af Dorpat.

Værket er hensigtsmæssigt delt i nogle overvejende kronologiske afsnit om kollegiets oprettelse og udvikling og en systematisk gennemgang af forskellige sider af jesuitternes aktivitet, herunder det sjælesørgeriske og missionerende virke, uddannelsesvirksomheden, afhængigheden af de økonomiske omstændigheder og, som et gennemgående element, forholdet til stedets forskellige befolkningsgrupper. Især belyses jesuitternes adfærd overfor den lutherske bybefolkning af overvejende tysk herkomst og på den anden side deres fremgangsmåde i den estniske bondebefolkning, der i princippet var romersk-katholsk, men tit prægedes stærkt af gammel-hedenske skikke. Forfatteren understreger, at jesuitterfædrene var ganske på det rene med, at varig succes var betinget af fremgang i det lutherske borgerskab og blandt bøndernes adelige herrer, der ligeledes oftest var af luthersk observans. Trods bl. a. påkaldelser af kongemagtens støtte og oprettelsen af et velrenommeret gymnasium opnåedes dog kun skuffende lidt. Stort set blev det i bondebefolkningen, man kunne arbejde med resultat. Det omtales, hvordan man til støtte for virksomheden her bl. a. stiftede et såkaldt »tolkseminarium«, der snarest var en theologisk skole for estnisktalende ikke-estere. En estnisksproget sognejestlighed var på længere sigt målet. Med de midler, de havde til rådighed, er jesuitterne i deres virke gået ind i de folkeligt-sociale strukturer, der forefandtes. Et stabilt polsk herredømme havde dog i sidste instans været forudsætning for, at deres forehavende kunne lykkes.

Til vurdering af jesuitternes arbejde inddrager forfatteren i en afsluttende sammenfatning (over for jesuitternes egne optimistiske beretninger og noget uigennemskuelige statistiske oplysninger) lister med sammenstillede biografiske data, der tillader ham – med behørig forbehold – at vise, at det i Dorpat ikke lykkedes at skaffe og uddanne det fornødne »Nachwuchs« af præster fra det estnisk-livlandske område. Lige sådan viser lister over livlandske alumner ved seminarieme i Litauen nok en stærk vækst i deres antal efter 1580, men dog ikke med stort flere end der i samme tid er kommet til disse skoler fra Danmark-Norge!

Til oplysning om jesuitternes liv og virke i Dorpat og til hjælp ved områdets videre udforskning er givet en udførlig og nøgtern bog, som ved sin detailrigdom bl. a. må være særdeles nyttig ved sammenlignende studier over områdets byer, som har en række grundlæggende forhold fælles, men som påvirkes forskelligt i den politiske udvikling.

H. D. Gautier

Herlufsholm frie skoles regnskab 1585–86. Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved *Merete Dahlerup* under tilsyn af Svend Gissel. København 1975. XII+140 s.

Jordebøger og regnskaber fra tiden frem til o. 1660 hører til de vigtigste kilder til studiet af samfundsforholdene i det agrarsamfund, Danmark dengang var. Interessen for denne kildegruppe er ikke ny, ligesom det heller ikke er nogen nymodens foreteelse at gøre dette materiale lettere tilgængeligt ved at udgive det, så at det ikke er for meget sagt, at næsten ethvert dansk historisk selskab af en blot nogenlunde størrelse udsender udgaver af ældre regnskaber eller jordebøger. – Landbohistorisk Selskab, der har udsendt Herlufsholm frie skoles regnskab 1585–86, er jo langt fra det eneste selskab, der udgiver kilder til landbefolkningens historie.

I udgavens forord peges der på denne kildes anvendelighed til et intensiveret studium af sjællandske godsforhold, og der bebudes en udgave af Skovklosterregnskaberne 1467–81. Men der er andre aspekter af samfundslivet end lige netop godsdrift, der belyses gennem et sådant regnskab; der kan bl. a. peges på studiet af dagliglivet i bredere kulturhistorisk forstand og på studiet af sted- og personnavneskik. Det kulturhistoriske aspekt